

Karácsony Molnár Erika

Az ördögbetlehemes, szegény Lázár és a Dúsgazdag dramatikus játéka Szentegyházán

1995 nyarán fedeztem fel a székelyföldi Szentegyházán, hogy egy már feledésbe merültnék hitt népszokás még mindig él. A lövétei betlehemes után kérdezősködve, Tornay Gergely plébános úr hívta fel a figyelmemet, hogy Szentegyházán – amely Lövététől nem messze, a Székelyuvarhelyt és Csíkszeredát összekötő főútvonal mellett fekszik – van egy másik fajta, a szokásostól eltérő „betlehemezés” is, az ún. „ördögbetlehemezés”. Miután ezt az elnevezést még nem hallottam, nagy várakozással kerestem fel másnap Király Sándor kántort. Hamarosan kiderült, hogy ez nem más, mint a szegény Lázár és a Dúsgazdag történetének dramatikus játéka, amit a szakirodalom dúsgazdagolás, vagy ördögfarsang néven említ, mint a második világháború előtt farsang végén gyakorolt szokást. Ezek után arra az elhatározásra jutottam, hogy megpróbálom a szokás minél teljesebb dokumentációját elkészíteni: video-, magnetofon-felvétel, interjúk, fotók felhasználásával, kérdőív segítségével. Mielőtt a szentegyházi változat részletes ismertetésére térnék, röviden vázolom a dúsgazdagolás fogalmát, valamint a szokásra vonatkozó kutatásokat, gyűjtéseket.

I. Az ördögbetlehemes vagy dúsgazdagolás és a Comico-Tragoedia

I.1. Az ördögbetlehemes vagy dúsgazdagolás

A dúsgazdagolás egy 17. században keletkezett¹ névtelen szerzőtől² származó *Comico-Tragoedia* című moralitás II. felvoná-

¹ A *Comico-Tragoedia* keletkezési idejét Toldy Ferenc és Beöthy Zsolt a 16. századra teszi. Dézsi Lajos bizonyította be, hogy a 17. század első felében keletkezett. (Idézi: Dézsi 1904. 383.)

² A mű szerzőjével kapcsolatos vélemények sokáig megoszlottak. Dézsi Lajos Rimay János alkotásának tartotta, de Ferenczi Zoltán cáfolta ezt az elméletet. Az a feltételezés, miszerint Felvinczi György lett volna a darab szerzője (1693), megdőlt, amikor az első kiadás töredéke előkerült, ami „Varadon nyomtatott

sának folklorizált változata.³ Feltehetően ponyvanyomtatványból került a népi színjátszás repertoárjába. A többszereplős misztériumjáték,⁴ amely a bibliai Gazdag és Lázár történetét szedi párbeszédbe, bemutatja a gazdag ember mulatozását, a szegény Lázár halálát, mennybe jutását, a gazdag ember lelkéért vívott harcot, majd pokolra kerülését és kíntatását. Erdélyben, Udvarhely megyében és Gyergyóban legények, házasemberek adták elő házról házra járva farsang idején egészen az 1950-es évek végéig, néhol az 1960-as évek közepéig szinte megszakítás nélkül. Az 1980-as évek második felében, illetve a 1989-es fordulat után több helyen ismét felújították. A dramatikus játék a szórakoztatás mellett vallási, erkölcsi mondanivalót is hordoz.

1.2. *A Comico-Tragoedia*

A 17. századi magyar nyelvű drámai emlékek közül a *Comico-Tragoedia* – amelynek rövidített és erősen átdolgozott, folklorizált változata a dúsgazdagolás – kezdetől fogva az irodalomtörténeti és színháztörténeti érdeklődés középpontjában állt. Bayer József a „17. évszázad legkiválóbb termékének”, „irodalmunk egyetlen moralitásának” nevezi, és részletesen elemzi.⁵ Binder Jenő rokonait kereste az európai Lázár-drámák közt,⁶ Alszeghy Zsolt jegyzetes filológiai szövegkiadást készített.⁷ Az említettekén kívül irodalomtörténészek egész sora foglalkozott még a darab történetével, motívumaival.⁸

Szenczi Abraham által 1646”. (Dézsi 1904.; Ferenczi 1911. 209.; Kardos (szerk.) 1960. 93.)

³ A moralitás a középkorban igen jellemző ún. *Akárki* drámák körébe tartozik (Szenczi Miklós vál. 1984.). Ezekben a haldokló lelke általában az égbe jut. Míg a Lázár-drámákban, így a dúsgazdagolásban is, a gazdag ember lelke a pokolra kerül.

⁴ Misztériumjáték: 1. A misztériumvallásokban az istenek és hősök cselekedeteinek dramatizált megjelenítése. 2. Az európai népek vallásos színjátéka a középkorban. 3. Tágabb értelemben az európai népi színjátékok vallásos tárgyú csoportja.

⁵ Bayer 1897. I. 19.

⁶ Binder 1898. 19, 97, 221.

⁷ Alszeghy 1914. 164.

⁸ A régebbi bibliográfiát összefoglalta: Dombi 1932. 132.

A *Comico-Tragoedia* a 17. század legnépszerűbb dramatikus irodalmi alkotása volt, mely a három nyomtatott kiadáson kívül kéziratos változatokban⁹ is ránk maradt. A 17. században a *Comico-Tragoediát* több helyen előadták iskolai keretek között. Egy német nyelvű Lázár-darabot az 1650-es években Sopronban, 1665-ben és 1673-ban Brassóban is eljátszottak.¹⁰ A 17. század végén Nagyszébenben is előadták a névtelen szerző művét.¹¹ Erdélyben a 17. század vége felé az ilyesfajta allegorikus-mitologikus játékoknak feltehetően nagy divatja lehetett.¹² Stoll Béla hívta fel Dömötör Tekla figyelmét a „Vett jegyzőkönyv” néven ismert kéziratban (1697) található magyar nyelvű drámatörödre.¹³ Tüzetesebb vizsgálat után kiderült, hogy nem új magyar nyelvű drámáról, hanem a *Comico-Tragoedia* egy iskolai előadásához írt verses prólógusról van szó, amely a szereplők nevét sorolja fel. A „Vett jegyzőkönyv” Vett János György nagyszebeni diáknak az 1690-es évek vége felé készült feljegyzéseit tartalmazza. A kézirat jelentős részét a *Cantiones Hungarica et Latinae* című fejezet alkotja, melyben vizsganapi, névnapki köszöntők és iskolai előadások verses prólógusai, előszavai foglalnak helyet. Ezek között szerepel a *Cantio ad Hungaricam Comediam* című, ad notam jelzéssel ellátott verses prólógus, amely egy magyar komédia szereplőinek neveit sorolja fel. A prólógus nem tünteti fel a darab címét, azonban minden bizonnyal a *Comico-Tragoedia* előadásáról van szó, mert a szereplők kivétel nélkül azonosak a darab szereplőivel, s még a sorrend is nagyjából követi a drámában való előfordulást. Csúpan hat szereplő hiányzik – a név szerint nem említett ördögöktől eltekintve – a *Comico-Tragoedia* 33 szereplőjéből.¹⁴

A dűsgazdagolás forrásául szolgáló, névtelen szerzőtől származó *Comico-Tragoedia* műfaja tragikomédia. E műfaj jelölésére

⁹ Vö. Kardos (szerk.) 1960. II. 93–95.

¹⁰ Idézi: Dömötör 1955. 412.

¹¹ Dömötör 1955. 411.

¹² Felvinczy György *Comico-Tragoediájának* megjelenési évét (1693) és a névtelen *Comico-Tragoedia* nagyszebeni előadását mindössze néhány év választja el egymástól.

¹³ Kézirata Kolozsvárott. Dömötör elemzése a Magyar Tudományos Akadémiában található mikrofilm másolata alapján készült. Leírása: Szabó 1929. 288.

¹⁴ Dömötör 1955. 411.

használt kifejezések – a tragico-comoedia és a comico-tragoedia – a 15–16. század fordulóján kerültek az irodalmi köztudatba. A középkori misztériumok és moralitások példáján felnőtt színpadi íróknak és közönségnek jobban megfelelték a vegyes műfajú színpadi művek, mint az antik szabályokat szigorúan követő tragédia és komédia. A 16–17. században a tragikomédia lett a legkedveltebb színpadi műfaj.¹⁵ A tragikus és komikus elegyítésének – különösen az iskoladrámában dívó – barokk elvét a színpadi szerzők kétféleképpen oldották meg. A gyakoribb forma az volt, hogy komolyabb darabokba komikus vagy zenés, táncos, sokszor allegorikus-mitologikus közjátékokat iktattak. A másik lehetőséget a *Tragico-Comoedia* vagy *Comico-Tragoedia* elnevezésű, vegyes műfajú darabok nyújtották, amelyek „vidám darabot, melynek vége szomorú” és „szomorú darabot, melynek vége vidám” jelentettek.

II. A dúsgazdagolásra vonatkozó kutatások, gyűjtések

A *Comico-Tragoedia* II. felvonásának folklorizálódott változatára, a dúsgazdagolásra vonatkozó szakirodalmat: a gyűjtéseket, az elméleti ismereteket, illetve a szokás meglétét bizonyító közléseket összegezem a következőkben.

A dúsgazdagolás régebben ismeretes volt Csíkbánkfalván is. Emlékezetét egy 20. század elején gyűjtött monda őrzi, amit Versényi György *Erdélyi népmondák* címen tett közzé, sok más erdélyi mondával, hiedelemtörténettel együtt. A monda arról szól, hogy egyszer a legények előadtak egy *Dúsgazdag* című darabot. Az egyik ördögöt egy szolgálégény alakította, aki játék után elaludt és álmodott valamit, majd, mintha puskából lőtték volna ki, felugrott és futni kezdett. Ezt követően megbetegedett, amikor felépült, kifaggatták, hogy mit látott. Elmondta, hogy „a ház tele volt hosszú fekete ördögökkel”.¹⁶ A monda bizonyítékul szolgál arra, hogy Csíkbánkfalván már a korábbi évszázadokban is hagyományra lehetett a dúsgazdagolás előadásának.

¹⁵ Kardos (szerk.) 1960. 99.

¹⁶ Versényi 1901. 268.; Bálint 1973. 181.

Volly István a gyergyóalfalusi változatot tette nyomtatásban közzé.¹⁷ A gyűjtést Domokos Pál Péterrel végezte, feltehetően az 1930-as években.¹⁸ Részletesen leírja a szereplők öltözékét, akiket legények alakítottak. A szokás szövegének pontos lejegyzése mellett leírja a mozdulatokra, gesztusokra való utasításokat is. Azt is megemlíti, hogy házról házra járva adták elő a szokást, vízkeresztől nagyböjtig. A szerepeket ponyvanyomtatványból ismerték és tanulták a szereplők, az előadás módja apáról fiúra hagyományozódott. Volly István az *Iskoladráma és folklór* című tanulmánykötetben is megemlékezik az előbbieken említett gyergyóalfalusi játékról. Többek között a következőket írja: „Az én kezembe egy 16 oldalas, kisalakú füzetként került a Székelyföldön, bejegyzésekkel, névtöredékekkel.” A ponyvanyomtatvány címlapján a következő felirat volt olvasható: *A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája, mely a régi töredékekből összeszedett és a kegyes olvasóknak kedvükért utólag nyomtatásban közreadott.* Budán, 1883. Nyomtatott Bagó Márton és fiánál. Ad notam: A tündérországról. Volly István még kiegészíti a 30-as években leírtakat többek között a következőkkel: „A kengyelfutók oldalán derékszíjra kötött kard függött, öltözküket a jobb vállról a bal csipőig tartó nemzetiszín szalag egészítette ki (ha román rendőr jött, elrejtették). Ezt követően ismerteti a *Dúsgazdag* históriáját, amit három jelenetre oszt fel, s végezetül a diák-színjátékosok figyelmébe ajánlja a játékot.¹⁹

Bálint Vilmos csíkszenttamási plébános a folklorizált változatok alapján írt meg egy négy felvonásból álló, színpadra írt darabot, ami *A Dúsgazdag. Bibliai játék négy képen* címmel meg is jelent 1932-ben.²⁰ Az átdolgozás elé a következőt írta: „Ez az átdolgozás a Csíkban közismert *A pokolban kínlódó Dúsgazdag históriája* című régi moralitásból (erkölcsi tanulságokat hirdető drámai költemény) készült a nép kérésére – a nép részére. (Lehetséges, hogy a városnak sem lenne kárára.)”

¹⁷ Volly 1941. 37–54.

¹⁸ Volly nem közölte a gyűjtés pontos idejét, erre csak abból a tényből lehet következtetni, hogy Domokos Pál Péter ebben az időben tanítóskodott Gyergyóalfalun.

¹⁹ Volly 1989. 185.

²⁰ Bálint 1932.

A *Comico-Tragoedia* II. felvonásának népi előadására vonatkozó kutatásokkal Dömötör Tekla foglalkozott behatóbban. A *Régi Magyar Drámai Emlékek* II. kötetének függelékében közli a gyergyóditrói változatot, amelyet már a 20. század eleje óta előadtak. Ez a *Comico-Tragoedia* II. felvonásának erősen rövidített változata, szereplői: a Gazdag és felesége, két vendég, Lázár, Halál, Ábrahám, két Ördög, Pulutor, Sátán és az Angyal. A szöveget és a hozzá fűződő magyarázatokat Küsmödi Bálint, gyergyóditrói születésű, 70 éves embertől jegyezte le Dömötör Tekla 1956-ban. Küsmödi Bálint is szereplője volt a játéknak, a szereplők öltözetéről többek közt a következőket mondta: „Akkor kérem az ördögök rongyos ruhába vannak öltözve, nyelvük kilóg, zörgőkkel vannak felszerelve. A Sátán pedig lándzsával. A két ördögnél »skorpió« van, húzzák széjjel.” A Gazdag rendesen van felöltözve, a sapkáján piros szalag van. A játékra így emlékezett vissza: „Úgy rendesen a házakhoz bementünk. Voltak közöttünk idősebb emberek is. Nos, ahogy a nézők helyet foglaltak, bement a Halál is a szobába, meghúzódott hátul, úgyhogy azt nem látták a nézők. Lá-zár pedig az asztal alá bújt be. Megkezdődött a darab, táncoltak a vendégek.” A lejegyzett változat nemcsak a szöveget tartalmazza, hanem Küsmödi Bálint magyarázatait is a szokáshoz kapcsolódó cselekményre vonatkozóan.²¹

Ugyanitt Dömötör Tekla a névtelen szerzőjű *Comico-Tragoediát* hosszasan elemezve²² kitér a népi továbbélésére is. Megállapítja, hogy a darab népi előadására vonatkozó adatok a 20. századból származnak. Székelyföldön a II. felvonást – a Lázár-drámát – adták elő a II. világháborúig, feltehetőleg ponyvanyomtatványok szövege nyomán. Utal arra is, hogy kik azok, akik gyűjtötték a népi változatot, így megemlíti Kocziány Lászlót, aki 1944-ben Madéfalván jegyzett le egy változatot, melyet húshagyókedd estéjén legényekből álló csoport mutatott be, valamint Volly Istvánt és Domokos Pál Pétert, akik a gyergyóalfalusi változatot gyűjtötték. A *Magyar Néprajzi Lexikonban* Dömötör Tekla röviden összegzi a

²¹ Kardos (szerk.). 1960. 89–92.

²² Uo. 93–103.

kutatás addigi eredményeit, valamint közli az idevonatkozó legfontosabb irodalmat.²³

Bálint Sándor a *Karácsony, húsvét, pünkösd*²⁴ című könyvében arról ír, hogy tudomása szerint több csíki faluban, így Gyergyóalfaluban, Gyergyóditrón, Madéfalván, továbbá Gyergyócsomafalván húshagyókedden legények mutatták be a dúsgazdag és a szegény Lázár példázatát. A rendelkezésre álló változatok közül rövideége, elnépiesedett hangja miatt Dömötör Tekla lejegyzésében a Küsmödi Bálint ajkáról származó, gyergyóditrói szöveget közli Bálint Sándor is.

Pogány Péter a *Folklór és irodalom kölcsönhatása*. I. Vásári ponyvairatok című munkájában²⁵ a Vácott megjelent vásári ponyvairatok után kutatva három „dús-gazdag históriáját”, valamint a ponyvanyomtatványok adatait is közli. *A magyar ponyva tüköre* című könyvében²⁶ arról tájékoztat, hogy a hatvannégyféle megmaradt nyomtatott vallásos históriából félszáz az Ószövetésgből meríti cselekményét. Megállapítása szerint az Újszövetésgből a Szentmártoni Bodó János *Bűnbánó Mária Magdolnája* és *Péter siralma*, valamint a *Dús-gazdag históriája* voltak a legnépszerűbbek a 17. századtól egészen a 20. század elejéig.

Mirk László csíkszeredai tanár 1994-ben csíkmenasági gyűjtőútján hallott arról, hogy az 1940-es évek közepéig Menaság-Újfaluban még játszották az ún. „ördögözést”,²⁷ vagyis a Dúsgazdag történetét. Ugyanakkor felfigyelt a szentegyházi „ördögbetlehemezésre” is és Dániel Antallal, a szokás felújítójával 1996 nyarán egy rövid interjút készített a szokás előtörténetéről, a maszkokról, a régi és új játék összehasonlításáról.²⁸

²³ *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1. 1987. 631.

²⁴ Bálint 1973. 178–181.

²⁵ Pogány 1959.

²⁶ Uő. 1978. 18–20.

²⁷ Mirk 1994.

²⁸ Uő. 1996.

III. A szentegyházi ördögbetlehemes

Szentegyháza Udvarhelyszék²⁹ északkeleti részén fekszik, lakói kevés kivétellel katolikusok. A fennmaradt dokumentumok utalásai alapján első lakói csiki *székelyek* voltak, akiket biztonsági okokból telepítettek ide Árpád-házi királyaink III. Béla (1172–1196) és III. Endre (1290–1301). Felcsíkból 16 család érkezett ide. A település elnevezése többször változott az elmúlt évszázadok során. Kezdetben Oláhfalú, majd a középkorban Szentegyházás-Oláhfalú, ezt követően Szentegyházásfalú. A 20. század második felében Szentkeresztbányával való egyesítésekor kapta a Szentegyháza elnevezést, román neve Vlăhița. Szentegyházásfalú a jelenlegi Szentegyháza város 70–75%-át képezi, 935 család él itt, kb. 3500 lelket számlál. Több mint 90%-a katolikus, néhány család baptista és jehovista.

A következőkben a dúsgazdagolás, helyi elnevezése szerint ördögbetlehemes szentegyházi változata alapján szeretném a szokás életének változásait bemutatni. A szentegyháziak szerint azért nevezik ördögbetlehemesnek, mert négy ördög szerepel a játékban. A *betlehem* szó pedig azért került a szokás elnevezésébe, mert egy angyal is játszik benne, mint a karácsonykor előadott „angyalbetlehemezésben”.

Szentegyházán 1995–1998 között végeztem terepmunkán alapuló kutatást. Az előkészítéséhez tartozott annak a szokásmoddellnek a felállítása, amely a már korábban végzett gyűjtések, valamint az első alkalommal készített interjúk alapján körvonalazódott. Eszerint a szokás legfontosabb eseményei a következők:

---

²⁹ Udvarhelyszék a Székelyföld nyugati részén, folyók és patakok szabdalta területen fekszik (Kis- és Nagy-Homoród, Vargyas, Nagy-Küküllő, Fehér-Nyikó). Központja Székelyudvarhely, mely a korábbi századokban az egész Székelyföld politikai és gazdasági centruma volt. Fontosabb kistájai Homoród mente és Erdővidék. Kósa 1982. 399–400.

Előkészületek

- a szokáseseményben aktív szereplőként résztvevők szervezése; a szereplők kiválasztása;
- a szokás szövegének megszerzése;
- a kellékek beszerzése, előállítás, az öltöztetőnő, illetve az angyal ruháját elkészítő asszony megkérése;
- próbák (a szöveg, a mozdulatok, a mozgások, a hangsúlyok, a gesztusok, az ének megtanulása).

A szokásesemény lezajlása

- énekelve vonulás az utcán, az ördögök incselkedése a járókelőkkel, leselkedőkkel;
- bekéredzkedés a házba;
- az ördögbetlehemes eljátszása;
- adományok, kínálás, elköszönés.

Mulatság rendezése húshagyókedden este, a szokás többszöri eljátszása után.

Szereplés más falvakban, visszaemlékezések a szokás előadására.

III. 1. *A szokás szereplői*

Az 1950-es évek végéig a szereplők száma 14 fő volt (egyetlen egy adatközlő tett említést egy harmadik vendégről, amikor 1957-ben adták elő). 1985-től a szereplők száma 13 főre csökkent, mivel a kulcsár szerepe funkciótlaná vált, hiszen nem jártak már házról házra. A szereplőkön kívül a játék előkészítésében még részt vett az öltöztetőnő, aki a kellékek elkészítésében, beszerzésében vállalt szerepet.

Szentegyháza (Szentegyházásfalu) felszegi és alszegi falurészből áll, a szereplők mindig a *felszegiek* közül kerültek ki. Ennek oka a falubeliek szerint az, hogy a felszegiek összetartanak, saját elmondásuk szerint szeretik a viccet, a tréfát. Továbbá, hogy itt falun, különösen a felszegiek között él még a felebaráti szeretet.

A szereplők mindannyian *férfiak*, még a Dúsgazdagné szerepét is férfi játssza (az angyalbetlehemes Szűz Mária szerepét is lá-

nyos arcú fiú alakítja). Ennek okait most nem feladatom vizsgálni, de az egyik ok feltehetően a lányok erkölcsi jó hírének megóvása volt, ugyanis a próbák hosszú ideig, késő éjszakába nyúlóan tarthattak. Az '50-es években legények voltak a szereplők, kivéve a gazdát, aki egy idősebb férfi volt, és jól ismerte a játékot. 1985-től az angyal kivételével mind házasemberek vettek részt a szokásban. Ezt általában azzal magyarázták, hogy míg korábban egy-egy szerep eljátszására sok jelentkező volt, addig most a fiatalok már inkább másutt keresnek szórakozási lehetőséget, több az ingázó is, akik máshol kényszerülnek munkát vállalni (főként Magyarországon, mert otthon nagyon nehéz a megélhetés).

A szereplők jellemzése

Szereplők száma	Az 1950-es évek végéig 14 fő, 1985-től 13 fő
A szereplők elnevezése	Nem változott, csak csökkent (a kulcsár-nak megszűnik a korábban betöltött szerepe, mert nem járnak már házról házra)
A szokás szereplőin kívül a játék előkészítésében részt vesz	Öltöztetőnő
Falurész szerinti megoszlás	Szentegyháza (Szentegyházásfalu) felszegei rész
Nemek szerinti megoszlás	Férfiak (kivéve az öltöztetőnőt, de ő nem szerepel, csak a kellékek elkészítésében segít)
Korcsoport szerinti megoszlás	Az '50-es évek végéig a gazda kivételével legények 1985 után az angyalt kivéve mind házasember
Foglalkozás szerinti megoszlás	Korábban mind gazdálkodók 1985 után a szereplők többsége gazdálkodó, kivéve az egyik „kicsi” ördögöt, aki sofőr

III. 2. *A szokás felépítése*

III. 2.1. Előkészületi időszak

A szokás szövege

A szereplők elmondása szerint korábban volt egy „könyv”, amely leírta ezt a szokást (valószínű a 19–20. század fordulóján készült ponyvanyomtatvány). Menyhárt Károly volt az (a játékban Voluptás, az első vendég szerepét játssza), aki rádöbbsent arra, hogy ahhoz hogy újra felelevenítsék az ördögbetlehemezést, első lépésként meg kell találni a szokás szövegét. Tudta, hogy kell lennie valahol egy „könyvnek”, valójában a ponyvanyomtatványnak, amelyből korábban a szerepeket tanulták. Hosszas keresés után rá is lelt egy részére Balázs Jánoséknál a „legyesben”, a nyári konyha padlásán, majd Dániel Antalnál is talált néhány lapot. Ez utóbbi a többiek kérésére elvállalta a szokás szervezését, irányítását, és a hiányzó részeket kiegészítette.

A szereplők kiválasztása

A szereplők kiválasztásánál a következő szempontok játszottak közre:

- értelmi képességek, pl. Plútónak a „nagy” ördögnek hosszú és nehéz szerepe van, tehát olyant választottak ennek eljátszására, akinek gyors és jó a felfogóképessége;
- fizikai adottságok, pl. a Dúsgazdagnak magasnak és kövérnek kellett lennie, „nagy bendeje volt neki”, a Dúsgazdagnénak és az angyalnak olyat választottak, akinek nőies, ill. lányos arca volt;
- az értelmi és a fizikai adottságok együtt is jelentkezhettek, pl. az első példaként említett Plútó erős hanggal kellett rendelkezzen;
- pszichikai tényezők, pl. a gyermekkori kellemes élmények, a jó társaság, az együttjátszás öröme, a tréfálkozások, viccek, „amit a falu között vittek véghez”.

A gazda felkérése az ördögbetlehemes „kitanítására”

Az interjúk során kiderült, hogy maguk a szereplők, illetve közülük néhányan „szervezkedtek össze” és keresték meg azt az embert, akiről tudták, hogy már korábban is volt gazda, vagy szerepelt a játékban és alkalmasnak találták arra, mert jól ismeri a játé-

kot, esetleg többször is szerepelt benne (pl. Dániel Antal korábban a Halál szerepét játszotta, később megkérték, hogy a gazda feladatkörét vállalja el).

A kellékek beszerzése, előállítás

A csoport szervezése után a következő feladat a kellékek, a ruhák elkészítése, illetve beszerzése volt. Az '50-es évekből semmi sem maradt meg, kivéve egy ördög álarcot. Így a kellékeket egyrészt a szereplők, valamint a falubeliek visszaemlékezései alapján (ketten is voltak a szereplők közül, akik még az '50-es években is részt vettek a játékban), másrészt egy régi fotó (feltehetően 1949-ből) segítségével készítették el. Az öltöztetőnő szerezte be a régi vitézkötéses székely ruhákat. Az ördögök, a halál álarcait egy idős asszony, Oláh Anna készítette el, aki nem ment férjhez, „baktalan asszony” volt, így volt ideje ilyesmire. Szerencsére egy ördögálarc még a II. világháború előtti időkből megmaradt, így arról mintát vehettek. Az ördögök álarcái nem voltak egyformák, de azt tudták, melyikre milyen hímzés, dísz kell.

A próbák

A próbák rendszerint a farsang utolsó 2–3 hetében zajlottak. Általában egy idősebb ember, vagy házaspár házában próbáltak. Ez csak 1985 után módosult, ekkor a próbák már a hittanteremben zajlottak, a következőképpen:

– 1985-ben Dániel Antal kézzel írt füzetében levő (ami egyrészt a ponyvalapok, másrészt az emlékezet alapján íródott) szokás-szöveg alapján ki-ki leírta a szerepét;

– ezután a szerepek sorrendjében a szereplők el kellett mondják a szöveget; ha a „gazda” valahol hibát talált, megállította a próbát és előlről kezdték mondani a szöveget, amíg nem tudták jól;

– ezt követte a különböző mozdulatok, gesztusok, mozgások elsajátítása, ami a szereplőktől igen nagy pontosságot, egymásra figyelmet kívánt; a gazda megmutatta a megfelelő mozdulatokat, ugyanakkor a szereplő „önmagát is kellett fejlessze”;

– külön gyakorlást tett szükségessé az ördögök „morrantásának” elsajátítása; az ördögök ugyanis bizonyos szavaknál, pl. a po-

kol szónál, de az utcán ijesztgetésképpen spontán módon is félelmetes, hörgő hangot adtak ki magukból. Ezt személyes élmények alapján is, illetve a próbák során sajátították el. Voltak sajátos egyéni élmények, pl. az egyik szereplő elmondása szerint a farkasoktól leste el tudományát;

– a próbák utolsó szakaszában már a megfelelő, szerepek szerinti öltözetben próbáltak.

Mulatság

A próbák után mulatságot tartottak. Ezen csak azok a legények vettek részt, akik szereplői voltak a játéknak. Ilyenkor a szokáshoz tartozó dallam gyakorlására is sor került, valamint ún. hallgatókat énekeltek. Ez utóbbiakat lakodalom vagy egyéb mulatság alkalmával is dalolták.

III.2.2. A szokáseseemény leírása

A szokáseseemény ideje

Az ördögbetlehemest a farsang utolsó három napján adták elő házról házra járva. Húshagyókedden fejezték be, s mulatsággal zárult, ami éjfélig tartott, hiszen, mivel másnap hamvazószorda volt, kezdődött a böjti időszak. A böjti időszakot szigorúan megtartották, s ez megnyilvánult abban is, hogy zajos mulatságot nem lehetett tartani, nem főztek zsíros ételt, kendermagból ütöttek olajat, s azt tették a káposztára.

Korábban valamelyik háznál, 1985-től már a papi lakon történt a szokás előadása. Régebben, egészen az '50-es évek végéig, a szereplők már korán reggel, 7 órakor összegyűltek valamelyik háznál.

A szokáseseemény helyszíne

A helyszín az '50-es évek végéig egyrészt az utca volt, ahol a játék különböző spontán eseményei is zajlottak. Az ördögök, a Halál ijesztgették a falu népét, tréfálkoztak velük, ugyanakkor egy-egy házba is beugrottak. Az ördögbetlehemest olyan házaknál adták elő, ahol volt nagyobb szoba, 6x6-os méretű, ahova a közeli házakból is összegyűlt a szomszédság. 1985-ben már a hittanteremben adták elő, bár néhány házhoz is elmentek titokban, ahová előre meg volt beszélve, hogy várják őket. Ekkor már az utcán

nem énekeltek – tiltva volt a szokás –, hanem civil ruhában mentek el a megbeszélt helyekre.

A szereplők és falubeliek közül sokan úgy tartják, hogy régebben erősebb volt a katolikus hit, jobban átérték a darab bibliai, erkölcsi mondanivalóját. A nézőközönség közül sokan sírtak, még a férfiak is. Ehhez talán az is hozzájárult, hogy az '50-es évek végéig, amíg hagyományosan házról házra jártak, kisebb szobában a szereplők közül a Halál, az ördögök testközelbe kerültek. Tehát ebben az időben azonos volt a szintér, míg később, a hittanteremben már bizonyos térbeli távolság volt a szereplők és a nézőközönség között. Ilyenformán az átélés, beleélés visszafogottabban valósulhatott meg. Ez a térbeli elkülönültség hatott a szereplők és a nézőközönség spontán reagálásainak lehetőségeire. A színpadi előadás esetén pedig teljesen korlátozottá vált.

Vonulás az utcán

A kulcsár a csoport előtt haladt, ostorával nagyokat durrogtatva felhívta a falu népének figyelmét, hogy jönnék az ördögbelehemesek. Ő tudakolta meg azt is, hova mehetnek be, hol fogadják őket szívesen. Az utcán „Az egy Dúsgazdag ember ...” kezdetű éneket énekelve vonult elől a „szebbje”, a gazda vezetésével, hátul a „csúfabbja”: vagyis az ördögök és a Halál. Ez utóbbiak feladata volt a különböző tréfák üzése, a báméskodók, falubeliek ijesztgetése. Előszeretettel ijesztgették a „hiszékenyebbeket”, akik jobban beleérték magukat a játék valódi voltaiba, az idősebbeket, akik az életük vége felé már jobban átérték a darab mondanivalójának súlyát, a „nagyobb”, vagyis tehetősebb gazdákat, hogy okuljanak a Dúsgazdag történetéből, s fenyegették őket, hogy mindenüket elveszik. A nézőközönség reagálásainak felméréséből kitűnik, hogy főként a gyerekek és az idősebbek ijedtek meg jobban, valamint a „hiszékeny emberek”. Előfordult, hogy „még verseltek is, mondtak olyat, ami nem tartozott a szerepbe”, s amiről a néző magára ismerhetett, valamilyen bűnét a fejére olvasták. A farsang végi időszakban a Halál az elmúlásra, az élet mulandóságára, a földi hívságok végességére figyelmeztet.

Az ijesztgetések, tréfálkozások különböző megnyilvánulásai

– a gazdának vissza kellett fognia a négy ördögöt és a Halált, hogy ne üzzenek durva tréfákat, és a kisebb gyermekeket ne ijesztgessék. Mégis volt olyan eset, pl. 1949-ben, hogy úgy megijedt egy gyerek, hogy kórházba került. Az adatközlő elmondása szerint ez egy gyengébb idegzetű gyermek volt;

– az ördögök, s a Halál bekukucsáltak, bekopogtattak az ablakokon;

– ijesztgették az utcán a kíváncsiskodókat, „szembenéztek velük”, megfutamították őket;

– a szánkózó gyermekeket megcsipkedték;

– az ördögök felmásztak különböző helyekre, főleg a „kicsi” ördögök a tornácra és a háztetőre;

– az ördögök bementek hivatlanul is a házakba, különösen oda, ahol „hitványabb” ember lakott;

– a cigányok ijesztgetését külön kiemelték a visszaemlékezések, úgy tartották, ők különösen félték az ördögöktől. Néhány példa erre: az 1950-es években egy Fehér Virág nevezetű cigányasszonyt úgy megijesztettek, hogy hat métert négykézláb ment, másokat megfutamítottak. Magam is szemtanúja voltam, egy esetnek, amikor egy Matyi nevezetű cigányt és feleségét ijesztették meg az ördögök. A falubeliektől úgy tudták, hogy annál a háznál, ahol az ördögbetlehemest éppen játszották, birka-bőrt lehet vásárolni (a cigányok a faluban többek között felvásárolták a bőroket, s ezekkel is kereskedtek). Persze ez nem volt igaz, de ez számukra csak akkor derült ki, amikor már a háznál jártak, s az ördögök megjelentek előttük. A cigányné láthatóan megijedt, de egy kis „szíverősítő” után mindjárt jobban lett. A Matyi nevű cigány rögtön a bicskája után kapott, de néhány megnyugtató szóval, s némi készpénzzel kiengesztelték, s erre ő is lecsillapodott. Ezt a jelenetet sikerült néhány fényképfelvételen megörökítenem.

(Csak kiegészítésként említem meg, hogy a felszegi falurész végén van az ún. Cigánydomb nevű rész, ahol a cigányok laknak. Sok más történet is közszájon forog a falubeliek között, pl. hogyan lopják el a cigányok a lovat, s adják el sokszor távoli helyeken, Gyimesben.)

– hátul a Halál a kaszával ijesztgette a népet, az ördögök, főként a két „kicsi” ördög pedig a kínozóeszközeikkel tette ugyanezt.

Az utcán vonulva nemcsak ijesztgették a báméskodókat, a falu népét, hanem különböző tréfákat is űztek:

– a kemencébe, amikor már csak parázs volt a tűzön, s be akarták vetni a kenyeret, az ördögök tréfából ismét a tűzre tettek, hogy az asszony ne tudja bevetni a kenyeret, máskor éppen ellenkezőleg, egy vödör vizet zúdítottak rá, szintén a gazdasszony bosszantására, hogy aludjon ki a tűz. Ezeknek a tréfáknak a viszonzásaként néha az ördögök is megkapták „jutalmukat”, némelyik lefittyedt szarva mutatta, mennyire örültek az ilyen tréfáknak. De igazi harag sohasem volt ezek miatt.

Megérkezés a házhoz, bekéredzkedés

Az 1950-es évek végéig – míg házról házra jártak – minden házba bementek, ahová hívták őket. Az utcán a kulcsár ment a csoport élén, miközben egy nagy, nyolcágú ostorral durrogatott. Neki szóltak, hogy melyik háznál adhatják elő az ördögbetlehemest. A házhoz érve a következő rövid párbeszéd zajlott le:

– Dicsértessék a Jézus Krisztus! Befogadják az ördögbetlehemest?

– Mindörökké ámen! Szívesen fogadjuk, tessék bejönni!

Többnyire a szomszédok is összegyűltek egy-egy háznál. Volt akinek már a szobában nem is jutott hely, hanem az ablakból figyelte az eseményeket. Az ördögök és a Halál, amíg a szerep szerint nem került rájuk sor, kint várakoztak az udvaron. Közben, főként a két „kicsi” ördög „kint sikatolt, mint a sikat macska”, vagyis körbeszaglászott mit lehetne elcsenni a kamrából vagy a hűtőből, azaz a padlásról. Kolbász, kenyeret, máskor aludttejet, lekvárt, egyszer még a frissen sült töltött tyúkot is elemelték. Úgy tartották, ezek a tréfák hozzátartoznak a játékhoz, ezért nem volt szabad megsértődnie vagy megharagudnia a házigazdának.

Adományok, kínálás

Korábban, egészen az 1950-es évek végéig szokás volt, hogy a szomszédság „összепótolt”, összeadtak valamennyi pénzt, általában annyit, amennyi egy 1 liter pálinkára volt elegendő, ez volt a

fizetség. A pénz a kulcsár gyűjtötte össze, amit azután a közös mulatságra fordítottak. Pálinkával is megkínálták őket. Az ördögök pedig „hozzápótoltak egy kicsit”, elcsentek pl. egy kis kolbászt, süteményt, kenyeret és Lázár is néha benyúlt az asztalfiókba és elemelt egy kis kolbászt, vagy kenyeret, mikor mit talált.

Szereplések más falvakban, visszaemlékezések

Az ördögbetlehemest az 1950-es évek végéig más helységeken is előadták. A visszaemlékezések során a következőket említették: Kápolnásfalu, Máréfalva, Csíkszereda, Homoródszentmárton, Gyepes. Ezek a települések néhány kilométeres, de legfeljebb 20–30 km-es körzeten belül vannak. Ezeket az utakat régebben gyalogosan, de többnyire lovasszánnal tették meg. Időnként busszal is mentek, pl. 1985-ben, amikor hosszú szünet után ismét előadták a szomszédos Kápolnásfaluban a játékot. Ekkor – a tiltás miatt – csak a templomban adhatták elő, mint a „Vallásfenntartó Társaság” játékát.

Az ördögbetlehemezéssel kapcsolatos élménytörténetek különböző változatokban élnek a kollektív tudatban. Ilyen pl. az a történet is, amelynek magja az, hogy „megszaporodtak” az ördögök; vagy egy másik történet arról, hogyan ijesztették meg a korondi fazekast. Ez utóbbit Sándor Mihály mesélte el, aki az angyalbetlehemesben az öreg pásztor, az Uncsiás szerepét játszotta még az 1990-es években is. Édesapjától hallotta, hogy az első világháború előtt élt egy nagybátyja, aki megtréfálta a korondi fazekast. Ez úgy történt, hogy a nagybátyja kicsit felöntött a garatra, és lemaradt a többi szereplőtől, amikor azok az „Alföldről” – ahogyan Szentegyházán a Homoród mentét nevezik – hazaindultak. Homoródfürdőn egy korondi fazekas szekere ott állt a borvíznél, erre kapaszkodott fel, s amikor az elindította a szekeret, egy nagyot kiáltott: „Hajts!”; miközben előrenyúlt a skorpióval (az ördögök egyik kínozószköze), s megemelte a fazekas kucsmáját. A fazekas visszafordult, meglátta az ördögöt, s úgy meghajtotta a lovakat, hogy a „fekete lovak fehérek lettek, úgy meg voltak habosodva”.

Ezeknek a történeteknek nemcsak az a feladatuk, hogy szórakoztassák a hallgatóságot, hanem a nemzeti hovatartozás, a közösségi összetartozás tudatának erősítését is szolgálják.

IV. Változásvizsgálat

A terepmunkán alapuló kutatásaim alapján a szokás életét három nagyobb szakaszra lehet osztani:

– I. szakasz: az 1950-es évek végéig tartó időszak, ezt a korszakot a viszonylagos „változatlanlanság”, a házról házra járás, hagyományosan előadott ördögbetlehemezés időszakának lehet nevezni;

– II. szakasz: az 1960-as évektől 1984-ig tartó időszak, amikor a tiltó rendelkezések miatt egyáltalán nem játszották;

– a III. szakasz: 1984-től napjainkig tart, és két kisebb periódusra osztható:

– 1989-ig tartó időszak, amikor még mindig tiltották, de az egyház védőszárnyai alá kerülve (a hittanteremben mint a „Vallásfenntartó Társaság” játékát adták elő);

– az 1990-től napjainkig tartó időszak, amikor a tiltás megszűnt, ismét előadhatják.

	1950-es évek végéig	1985-től napjainkig
Helyszín	Utca, házak udvara, kamrája, padlása 6x6-os szobabelső	Hittanterem, 1990-ben az utca is, de már meg- változott módon
A szokás ideje	Farsang utolsó három napja	Farsang vége, de már csak 1–2 nap
Szereplők száma	14 fő	13 fő (kulcsár szerepe funkciótlanná válik)
Szereplők kora	Legények (egy idősebb férfi, a gazda, egy fiata- labb legényke, az an- gyal)	Házasemberek, közép- korútól az idősekig (az angyal szerepét nőtlen legény játssza)
Szokás szövege	Ponyvanyomtatvány	Ponyvanyomtatvány megmaradt lapjai és az emlékezet alapján

	1950-es évek végéig	1985-től napjainkig
Ijesztgetések, tréfalkozások	Utcán való vonuláskor, házakba betérve, a szokás előadásakor a szobabelsőben	1985-ben a szokás „színpadi” előadásakor a lehetőség megszűnése, 1990-ben megváltozott, korlátozott formában él tovább
A Dúsgazdag szolgájának öltözete	Szegény, rongyosabb kinézetű	A szolgát alakító személyes kérésére székely ruha
Ördögök lábbelije	Bocskor	Csizma, téli cipő
Spontán elemek a szokásban	Nézőközönség „megverselése”, ijesztgetések, tréfák	A szokás változása miatt (már nem házról házra járva adják elő, kevés a lehetőség) 1990-ben politikai tartalom: Ceauëescu képei- nek égetése

A szokás története, engedélyezése, tiltása

A visszaemlékezések szerint már az I. világháború előtt játszották az ördögbetlehemest. A két világháború között is előadták, voltak olyan esztendőök, amikor nem játszották, ennek okául a szegénységet jelölték meg. 1940–44 között is előadták, amikor Székelyföld Magyarországhoz tartozott. Ezt követően 1949-ben a legények ismét szervezkedtek, és felkeresték Hatos P. Istvánt, hogy legyen a gazda, vállalja el az ördögbetlehemes „kitanítását”. 1950-ben is ő vállalkozott erre a feladatra. 1957-ben Lőrinc Domokos lett a gazda, 1959-ben már Dániel Antal látta el ezt a tiszteket.

Egyetlen egy adatközlő állította, hogy még 1960-ban is előadták a játékot. Ennek magyarázataként azt mondta, hogy a hatóságok azért engedték meg a szokás eljátszását, hogy példát szolgáltatassanak. Minden gazdag ember megbűnhődik: ahogyan a Dúsgazdag pokolra jut, úgy kerülnek a kulákok büntetésképpen a Duna-csatornához. Az ezt követő időszakban, egészen 1985-ig, a játékot nem adták elő, mert tiltották. Az ördögbetlehemes szerep-

lői Székelyudvarhelyről, a néptanáctól ilyen értelmű hivatalos értesítést kaptak. Más adatok szerint azért hagyták abba, mert az angyalbetlehemes szereplőit egy nagyobb összegre meg is büntették, és a milíciára is behívták őket.

Az interjúk, mélyinterjúk során pontról pontra kirajzolódott előttem a kép, miként éledt újjá ismét, hosszú lappangás után a szokás. 1985-ben az akkori pap biztató szavai elegendőek voltak arra, hogy újraéledjen, igaz már nem házról házra járva, hiszen ezt tiltották, hanem a hittanteremben. Még Kápolnásfalun is előadták. Egyesek szerint 1985-ben az ördögbetlehemezésről készült egy amatőr videofelvétel, azt megnézheti, aki akarja. Az 1989-es fordulat utáni farsangon ismét játszották a hittanteremben. Ekkor politikai aktualitással, tartalommal egészült ki a játék: Ceaușescu képeit az ördögök a pokolbeli jelenetnél jelképesen elégették. (Egyébként 1989 után Erdély-szerte megfigyelhető volt a szokások újraéledésének jelensége.) Székérre ülve a falut is végigjárták, egy rövid időre még a rendőrségre is betértek. A frissen odahelyezett román nemzetiségű milicisták nem is sejtették, miről van szó. Szerencsére a szereplőknek nem lett bajuk a tréfából.

Az ördögbetlehemezést illetően megállapíthatjuk, hogy a szokás megőrződött, noha nem adták elő minden évben. Az 1995. nov. 4-ről 5-re virradólag hatalmas vihar pl. meghiúsította, hogy 1996 farsangján a szokást felelevenítsék. Az egész falu népe a kidőlt fákat hordta haza az erdőről, amit aztán még fel is kellett dolgozni. Összefoglalóan elmondható, ha maradtak is ki évek, sőt évtizedek – amiről többnyire nem ők tehetek –, a hagyományozódás folyamatosnak mondható, sohasem valami külső erő kényszerítette őket a szokás gyakorlására, ellenkezőleg, ezek a külső erők éppen megszüntetni akarták!

V. Összegzés

A kutatás során sok minden igazolódott, amit a dúsgazdagolásról már korábban is megállapítottak. Ugyanakkor az a feltételezés, miszerint csak a II. világháborúig játszották volna a játékot, nem állja meg a helyét. Hiszen nemcsak Szentegyházán, hanem Csíkszenttamáson és Gyergyóditrón is felújították a 20. szá-

zad második felében a dramatikus játékot. A szentegyházi ördögbetlehemessel kapcsolatos kutatások során fény derült sok olyan mozzanatra, amit korábban nem, vagy csak részben vizsgáltak a kutatók. Ezek közé tartozik pl. a játék előkészítésének megfigyelése, előadásának módja, változásának vizsgálata is.

Az emberek közösségi együttélése a hagyományok által kialakított és tudatosan létrehozott szokások nélkül elképzelhetetlen. A szokások rendszerbe foglalják a közösségek életét, élettevékenységét.

Hatással vannak az egyénre és a közösségre, de ugyanakkor a szokások kialakulását, átalakulását az egyén és a közösség is befolyásolja.

Az ünnepi szokások alkalmával a megszokott életritmus megváltozik, a hétköznapi helyet ad az ünnepi cselekményeknek, mindezek a közösség összetartásának tudatát fokozzák. A szentegyházi ördögbetlehemes is ilyen közösségösszetartó és -megtartó erővel bíró esemény. Ez a megállapítás nemcsak a szokásban részt vevő egyénekre, hanem az egész faluközösségre, különösen annak a felszegei részére vonatkozik.

A szokás 20. század második felében történő újraéledésének magyarázatául szolgálhat az a tény is, hogy Szentegyháza lakosai hívő katolikusok.

Az ördögbetlehemes szereplői a bibliai példázattal felhívták az emberek figyelmét az élet mulandóságára, a bűnök–erények küzdelmével a földi kincsek gyűjtögetésének hiábavalóságára. A szegény Lázár – akinek életében kutyák nyalják sebeit, akinek a Dúsgazdag még egy morzsalékot sem ad, és éhen kell halnia, miközben a Dúsgazdag terített asztalnál mulatozik vendégeivel – végül a mennyországba jut, „Ábrahám kebelébe”. Tehát az örök életet kapja jutalmul földi kínszenvedése miatt. Ezzel szemben a Dúsgazdag, a Dúsgazdagné, és vendégeik, akik a középkori allegorikus moralitásokban is megjelenő bűnöket, a Gyönyörűséget és a Részezséget jelenítik meg, az evilági örömeknek élnek, nem gondolnak arra, hogy egyszer nekik is számot kell vetniük életükkel. Mulatozásuknak a Halál vet véget, aki a Dúsgazdag „rendjén kaszál”. Először az Angyal még védelmezi a Dús-

gazdagot az ördögöktől, de hamarosan átengedi nekik, felismerve, mennyi bűne van a Dúsgazdagnak. A Dúsgazdag a pokolra kerül, ahol az ördögök fejére olvassák bűneit. Hiábavalónak bizonyul a Dúsgazdag minden kérése, miszerint Lázár mártsa vízbe kisujját, hogy ezzel enyhítse pokolbeli fájdalmait, valamint az is, hogy legalább atyafiaiinak hadd üzenjen, figyelmeztesse őket, hogy elkerülhessék a pokol örök tüzét. Ezután már semmi sem mentheti meg, az ördögök különböző kízóeszközökkel megkínózzák bűneiért.

Az ördögbetlehemes erkölcsi mondanivalója különös aktualitással bír a farsang végén, a böjti időszak kezdete előtt. A farsangot a tobzódás, a kicsapongás jellemzi. Az ördögbetlehemes mulatozásnak, ami tulajdonképpen a farsangi mulatozást is jelképezi, a halál vet véget. A Dúsgazdag magára marad, barát, rokon, az élet egyéb, mulandó értékei nem kísérik a sírba. Ez a gondolat a középkori *Akárki* című moralitást idézi fel, miszerint a halál pillanatában mindenki egyedül marad.

A játék mondanivalója, a közvetlen megtapasztalás, a játékcselekmény, a szöveg (pl. a kízsások sokszor naturalisztikus részletessége), az ördögök, a halál ijesztő külseje a spontán elemek (pl. egy-egy néző „megverselése”, ijesztgetése) – mindezek az általánosan megfogalmazott mondanivalót a konkrét helyzetek síkjára helyezik. A dramatikus játék így sikeresen szolgálja a vallási, erkölcsi nevelést. Megbánásra nevel, arra készíti az embereket, gondolkozzanak el, és farsang utolján, a böjt előtt már lélekben kezdjenek el felkészülni a bűnbánatra, vessenek számot bűneikkel.

Nem véletlenül volt évszázadokon át a moralitás legnépszerűbb magyar képviselője az 1646-ban kinyomtatott „névtelen” Comico-Tragoedia. Szórakoztató, közösséget összetartó, identitástudatot erősítő funkciója mellett soha el nem évülő vallási, erkölcsi mondanivalója az, ami még mindig életben tartja a szokást az erősen hívő, katolikus vallású szentegyháziak között.

IRODALOM

- ALSZEGHY Zsolt
1914 *Magyar drámai emlékeink a középkortól Bessenyeiig*. Budapest.
- BAYER József
1897 *A magyar drámairodalom története*. I. Budapest
- BÁLINT Sándor
1973, 1976 *Karácsony, húsvét, pünkösöd*. Budapest.
- BÁLINT Vilmos
1932 *A Dúsgazdag*. Bibliai színjáték négy képben. In: GYALLAY Domokos (szerk.): *A magyar nép könyvtára*. Cluj (Kolozsvár).
- BINDER Jenő
1898 *Egy magyar Lázár dráma és rokonai*. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 19–43, 97–111, 221–232.
- DÉZSI Lajos
1904 *Comico-Tragoedia* című moralitásunk koráról. *Budapesti Szemle*.
- DOMBI Béla
1932 *A drámaírás kezdetei Magyarországon a 15–17. században*. Pécs.
- DÖMÖTÖR Tekla
1955 *A magyar Lázár dráma nagyszebeni előadásához*. *Filológiai Közlöny* I. évfolyam 3. szám. Budapest, 410–419.
- FERENCZI Zoltán
1911 *Rimay János*. Budapest.
- KARDOS Tibor (szerk.)
1960 *Régi Magyar Drámai Emlékek*. I–II. Budapest.
- ORTUTAY Gyula (főszerk.)
1977–1982 *Magyar Néprajzi Lexikon*. 1–5. Budapest.
- MIRK László
1994 *Ördögözés Menaság-Újfaluban*. *Ethnológiai Adattár* 26 015, Néprajzi Múzeum, Budapest.
- ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. I–IV. Pest.
- PINTÉR Márta – KILIÁN István
1989 *Egy régi eredetű népi játék (A dúsgazdag históriája)*. In: PINTÉR–KILIÁN (szerk.): *Iskoladráma és folklór*. Debrecen, 180–185.

POGÁNY Péter

1959 *Folklór és irodalom kölcsönhatása. I. Vásári ponyvairatok.*
Budapest.

1978 *A magyar ponyva tüköre.* Budapest.

SZABÓ Attila

1929 Az Erdélyi Múzeum Egylet 16–19. századi kéziratos énekes-
könyvei. *Erdélyi Irodalmi Szemle.* Kolozsvár, 281–304.

VERSÉNYI György

1901 Erdélyi népmondák. *Ethnographia* XII. 268.

VOLLY István

1941 *Népi játékok.* I–III. Budapest.

